

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу

Ващенко Олени Станіславівни

за темою **«Соціально-психологічні умови врегулювання спричинених
воєнними подіями сімейних конфліктів»**

на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 –
«Психологія» галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сім'я є базовим соціальним інститутом і її функціонування позначає розвиток суспільства. Від спроможності сім'ї надавати емоційну підтримку і забезпечувати всебічний розвиток її членам, вирішувати побутові завдання, долати конфлікти залежить психологічний добробут кожної людини і всього суспільства в цілому. Війна як колективна травма для суспільства позначається не лише на психоемоційному стані людини, а й на стосунках в родині. У ситуації збройної агресії, яка зачіпає і мирні тиліві міста, крім традиційних українські сім'ї мають відповідати на виклики війни: переміщення, втрати матеріальні та людські, фізичну відстань в умовах вимушеної міграції чи мобілізації одного з членів сім'ї, щоденні воєнні стреси, які спричиняють порушення ментального здоров'я – тривожні та депресивні стани, посилення агресивних поведінкових проявів в сімейних стосунках, байдужість і відсторонення тощо. В цих умовах актуальним є дослідження питань, пов'язаних зі сферою сімейної взаємодії та, зокрема, з врегулюванням сімейних конфліктів.

Довготривалий стрес проявив обмежену ефективність наявних соціально-психологічних ресурсів налагодження і підтримки продуктивної сімейної взаємодії, що позначається на якості життя та ментальному здоров'ї населення. І на сьогодні в психологічній науці відсутні дослідження, в яких би розглядалися соціально-психологічні умови врегулювання сімейних конфліктів спричинених воєнними подіями такої інтенсивності та тривалості, як російсько-українська війна. Тому вважаємо беззаперечною актуальність дослідження Ващенко Олени Станіславівни «Соціально-психологічні умови врегулювання спричинених воєнними подіями сімейних конфліктів», яка посилюється недостатньою розробленістю зазначеної проблематики у вітчизняному науковому просторі, і є соціально значущою в період війни та повоєнного відновлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язано з науково-дослідними темами відділу психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні умови підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо реформування освіти» (2022–2024 рр., номер держреєстрації: 0122U000819); «Соціально-психологічні умови демократизації освіти у процесі становлення Нової української школи» (2025–2026 рр., номер держреєстрації: 0122U000819).

Ступінь обґрунтованості наукових положень та надійність отриманих наукових результатів.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, результатів і висновків дисертації забезпечена глибоким аналізом наукової літератури з проблематики сімейної взаємодії та вирішення сімейних конфліктів, що

дозволило розробити авторську модель врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних з переживанням подружжям воєнних подій. Використання надійних та валідних психодіагностичних методів дослідження в межах емпіричного вивчення теми дозволило охопити не лише соціально-психологічні чинники сімейних конфліктів та умов їхнього врегулювання, а й індивідуально-психологічні, пов'язані з впливами війни на ментальне здоров'я людини. Достовірність висновків базується на великій кількості емпіричного матеріалу з урахуванням експериментального дизайну дослідження.

Структура, зміст дисертаційної роботи. Дисертація є цілісною і завершеною, авторка виконала всі поставлені нею в роботі завдання. Робота має логічну структуру: починаючи з теоретичного аналізу проблеми Олена Станіславівна Ващенко рухається до емпіричного дослідження, підбору інструментарію та розробки і апробації тренінгової програми врегулювання сімейних (подружніх) конфліктів, закінчуючи свою роботу методичними рекомендаціями щодо врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних із воєнними подіями. Кожен розділ логічно продовжує попередній і є основою для наступного і висновків.

Вступ містить актуальність обраної теми, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, опис вибірки, висвітлено наукову новизну та наголошено на практичному значенні отриманих результатів. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 10 наукових праць, з яких 1 праця у співавторстві, а 6 мають апробаційний характер, що відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

У **першому розділі** роботи розглядається феномен конфлікту в різних наукових парадигмах психології, соціології, філософії, економіки тощо та соціально-психологічні умови його врегулювання, детально вивчено сімейні конфлікти та проаналізовані особливості переживання подружжям воєнних подій як причина сімейних конфліктів. Заслуговує на увагу визначений авторкою специфічний контекст подружніх конфліктів у воєнний період, що відрізняє їх від конфліктів мирного часу та основні відмінності сімейних конфліктів під час війни. Теоретичний аналіз проблеми дозволив Ващенко О.С. побудувати власну модель врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних з переживанням подружжям воєнних подій, яка містить як чинники подружніх конфліктів під час війни так й соціально-психологічні умови врегулювання подружніх конфліктів.

У **другому розділі** розкриваються етапи емпіричного дослідження, в якому авторка зосереджується на багатовимірному вивченні конфліктності: емоційного стану, ресурсів психологічної стійкості та стратегій поведінки особистості у конфліктних ситуаціях, застосовуючи особистісно-орієнтований підхід до аналізу сімейних конфліктів на основі особистісно-діагностичного підходу вивчення конфліктності особистості (за Г. Ложкіним, Н. Пов'якель) та особистісно-діалогічного суб'єктного підходу до аналізу і врегулювання конфліктної взаємодії (за О. Кочаряном). За допомогою авторського опитувальника для виявлення впливу воєнних подій на динаміку подружніх конфліктів, визначені потреби у взаємній підтримці та розкрито соціально-психологічні умови врегулювання сімейних конфліктів О.С. Ващенко було виокремлено психологічні чинники конфліктів подружжя, що дозволило обґрунтувати використання в подальшому дослідженні психодіагностичних

методик для комплексного вивчення індивідуально-психологічних особливостей поведінки у подружніх конфліктах в умовах війни. Доречним, на наш погляд, є використання у ході формульовального етапу дослідження моделі подолання стресу BASICPh, яка дозволяє усвідомити власні адаптаційні можливості в екстремальних умовах. Найпотужнішими чинниками подружніх конфліктів в умовах війни визначено відчуття стресу, перенавантаження та напруження, невизначеність майбутнього, втома та емоційне вигорання. Серед ефективних засобів врегулювання подружніх конфліктів, зумовлених воєнними подіями, є підвищення рівня комунікативної компетентності; можливість відкрито обговорювати почуття та емоції; застосування діалогу як основного способу взаємодії.

В цьому розділі детально проаналізовані результати дослідження загального рівня конфліктності, особливостей поведінки особистості в конфліктній ситуації, тривожності та депресії, агресивності, сприйнятого стресу, резильєнтності, стійкості до стресу, емоційного інтелекту та емоційної компетентності подружжя при врегулюванні сімейних конфліктів, вияви типових моделей реагування в конфлікті. Для масиву отриманих даних проведено процедуру кореляційного аналізу, який виявив статистично значущі зв'язки між низкою показників, що визначають соціально-психологічні умови врегулювання подружніх конфліктів. Здійснений авторкою факторний аналіз розкрив особливості поведінки особистості у подружніх конфліктах. Кластерний аналіз дозволив визначити типи респондентів за психологічними характеристиками, що впливають на конфліктність подружжя, – деструктивний, адаптивний та латентно-конфліктний типи.

На результатах емпіричного дослідження, описаного в другому розділі, заснована розроблена у **третьому розділі** дисертації тренінгова програма врегулювання сімейних (подружніх) конфліктів, спрямована на інтеграцію травмивного досвіду особистості, планування майбутнього, формування психологічної стійкості, емоційної і комунікативної компетентності. Програма має інтегративний характер, використовує модель BASIC Ph з метою актуалізації ресурсів – когнітивних, емоційних, соціальних й духовно-смыслових для підтримки стійкості подружжя до зовнішніх стресогенних впливів. Програма пройшла апробацію і довела своє ефективність для формування конструктивних стратегій взаємодії у подружніх стосунках. Розроблені авторкою методичні рекомендації щодо впровадження програми в практику соціальної та психологічної роботи стосуються питань: усвідомлення стратегій поведінки у конфлікті, формування навичок конструктивної комунікації та управління гнівом, роботи з переживанням воєнних подій, розвитку життєстійкості особистості та зміцнення стабільності подружніх стосунків в умовах війни, формування позитивного ставлення до невизначеності.

Зроблені О.С. Ващенко висновки є обґрунтованими і свідчать про досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань, а також відкривають перспективи подальших наукових досліджень проблеми.

Наукова новизна дослідження. Найбільш вагомими результатами дисертаційної роботи, які складають наукову новизну дослідження, є:

- визначення критеріїв вивчення соціально-психологічних умов врегулювання сімейних конфліктів під час війни: особистісно-конфліктологічний, емоційний, афективно-деструктивний, поведінковий, стресово-адаптаційний, ресурсно-регулятивний та побудова концептуальної моделі врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних із переживанням подружжям воєнних подій;

- виявлення типів респондентів за психологічними характеристиками, що впливають на конфліктність подружжя із врахуванням контексту воєнних подій, – деструктивний, адаптивний та латентно-конфліктний;

- поглиблення наукових уявлень щодо структури сімейних конфліктів та умов їхнього врегулювання в часи довготривалої війни завдяки інтеграції розуміння сім'ї з точки зору системного підходу та сучасних практик подолання наслідків психологічного травмування.

Практичне значення роботи полягає у розробці комплексних соціально-психологічних засобів оптимізації психоемоційного стану подружжя та покращення подружньої взаємодії в умовах війни у вигляді програми та методичних рекомендацій щодо її застосування в психологічному супроводі та соціальній роботі. Особистісно-орієнтований підхід до аналізу сімейних конфліктів та комплекс психодіагностичних методик, застосовані авторкою в дослідженні, можуть бути покладені в основу роботи з подружжям в умовах тривалого воєнного стресу для профілактики наслідків колективного травмування суспільства. Отримані результати можуть бути застосовані у навчальних програмах вищої школи та системи післядипломної освіти психологів.

Дискусійні положення та зауваження до представленої дисертаційної роботи. В цілому позитивна оцінка наукового дослідження, теоретичного та практичного значення роботи О. С. Ващенко, не знижується через висловлення певних пропозицій та дискусійних моментів:

1. **«Модель врегулювання сімейних конфліктів, пов'язаних із переживанням подружжям воєнних подій»** містить детальний опис кількох моделей подолання конфліктів, які, на наш погляд, більш доцільно було б розмістити в другому параграфі, а цей параграф, згідно його назви, цілком присвятити детальному опису авторської моделі. В описі моделі не вистачає розкриття чинників подружніх конфліктів під час війни, які лише перелічені в схемі моделі – зовнішні (соціально-економічні) та внутрішні – фізіологічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні, а також бракує пояснення впливу війни на кожну з груп чинників, що міститься в параграфі 2.

2. Висновки до розділів за своїм змістом і стилем більше нагадують анотації ніж підсумки проведеного дослідження і не завжди повністю відображають основні наукові здобутки авторки.

3. Вважаємо дискусійним питанням, чи можна проводити кореляційний аналіз між даними окремо чоловічої та жіночої вибірок за методикою «Оцінка конфліктності особистості» Г. Ложкіна, Н. Пов'якель та іншими даними за іншими методиками, які аналізуються без розподілу на чоловічу та жіночу вибірки. На наш погляд, було б доречним перекодувати дані, отримані за

методикою «Оцінка конфліктності особистості», і робити кореляційний аналіз для повної вибірки і чоловіків і жінок за всіма методиками.

4. В межах опису тренінгової програми не вистачає деталей, які стосуються формату роботи (груповий / індивідуальний), режиму проведення занять, розподілу вибірки за психологічними характеристиками, що впливають на конфліктність подружжя, визначеними авторкою в емпіричному дослідженні.

5. На жаль, текст не позбавлений стилістичних і граматичних недоліків, окремих неточностей та одруків.

Висновок. Дисертаційна робота Олени Станіславівни Ващенко за темою «Соціально-психологічні умови врегулювання спричинених війсьними подіями сімейних конфліктів» виконана на відповідному науковому рівні, є самостійним, цілісним та завершеним дослідження і робить великий внесок у теорію й практику сімейної психології. Робота має логічну побудову і структуру, є актуальною в умовах тривалого воєнного травмування та знайде практичне застосування. Дисертація за змістом, структурою та оформленням відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р., № 44, Наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» (з наступними змінами), а її авторка, Ващенко О. С. заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензентка:

кандидатка психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старша наукова співробітниця
відділу психології масової комунікації
та мідеаосвіти

Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України

Вознесенська О.Л.